

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ВЗАЄМОДІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Дитинство як соціально-культурний феномен та особливо значимий віковий період виступає предметом полідисциплінарного дослідження, у зв'язку з чим окреслилися історичний, соціогенетичний, етнографічний та інші аспекти його вивчення. У більшості соціологічних та психолого-педагогічних досліджень (Г.С.Абрамова, М.А. Галагузова, С.В. Дармодьохін, Г.Крайг, Л.Мардахасв та ін.) сучасний стан дитинства характеризується як кризовий. Водночас простежується новий підхід (В.В.Абраменкова, І.Д.Бех, В.Т. Кудрявцев, М.В.Осоріна, Д.Й.Фельдштейн та ін.), який передбачає розгляд дитинства як духовного, творчого, активного начала, що має особливу цінність у становленні загальнонародської культури. Дитинство постає як підсистема суспільства, частина єдиного соціуму; а дитина – не об'єктом (продуктом) виховання, соціалізації, а активним самостійним суб'єктом власної життєдіяльності. Згідно з Д.Б. Ельконіним, Д.І. Фельдштейном функціонально дитинство визначається як об'єктивно необхідний стан у динамічній системі суспільства, стан процесу визрівання підростаючого покоління і тому підготовки до відтворення майбутнього суспільства; у змістовному визначенні – це процес постійного фізичного росту, накопичення психічних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії всіх стосунків у цьому просторі, визначення в ньому себе.

У таких умовах набула гостроти та значимості проблема ускладнення системи багатопланових людських стосунків, взаємодії дорослих і дітей, зокрема, проблема взаємодії школярів у процесі навчальної діяльності. На сучасному етапі ця проблема потребує вивчення ще й тому, що змінився вік молодших школярів – з'явилися шестирічні першокласники.

На наш погляд, великий інтерес являють собою взаємодії школярів у процесі навчальної діяльності. У зв'язку з цим учитель, розсаджуючи дітей за парти, повинен керуватися не життєвими уявленнями, а психологічними знаннями з цього питання. Інакше це може привести до грубих помилок, за які будуть розплачуватися діти. Учителю необхідно знати про психологічні закономірності, що впливають на ефективність взаємодії дітей, що сидять за однією партою, що у свою чергу знаходить висвітлення у навчальній діяльності школярів, зокрема, впливає на їхнє сприйняття, засвоєння деяких знань, а потім і відтворення їх під час відповіді або рішення конкретних навчальних завдань. Особливо яскраво це виявляється на тих навчальних заняттях, де діти безпосередньо включені у взаємодію один з одним, наприклад, на заняттях з трудового навчання, малювання, музики.

Практика свідчить, що значення сумісності недооцінюється у процесі навчальної діяльності школярів. Але ж приходячи в школу, дитина одержує основу для наступного дорослого життя. Навчальна діяльність передбачає вступ дитини у взаємодію не тільки з учителями, але і зі своїми однокласниками, і в першу чергу з тією дитиною, що сидить поруч за партою, тому для нас найбільш важливим є те, як відбувається спільна діяльність „сусідів” по парті і які фактори впливають на її ефективність. Тому, визначаючи фактори ефективної взаємодії дітей молодшого шкільного віку у процесі навчальної діяльності, ми будемо досліджувати спільну діяльність дітей у парах.

Об'єкт нашого дослідження - взаємодія дітей у спільній діяльності.

Предмет дослідження - фактори ефективної взаємодії дітей молодшого шкільного віку.

На початку дослідження ми припустили, що на ефективність взаємодії у процесі спільної діяльності молодших школярів впливають такі фактори, як властивості темпераменту (зокрема, активність, темп психічної діяльності, екстравертованість), міжособистісні стосунки та навчальна успішність.

Завдання нашого дослідження: 1) визначити параметри і рівні ефективної взаємодії у парах дітей молодшого шкільного віку, що сидять за однією партою, у процесі спільної діяльності; 2) вивчити вплив властивостей темпераменту (на прикладі таких властивостей як: активність, темп психічної діяльності, екстравертованість), міжособистісних відносин, навчальної успішності молодших школярів на ефективність їхньої спільної діяльності в парах.

Теоретичну основу роботи склали положення: про психологічну сумісність людей - Р.Винч, Л.Д. Столяренко, С.В.Ковальов; про організацію й розвиток спільних дій у дітей у процесі навчання - В.В.Рубцов; про регуляцію спільної діяльності - М.М.Обозов; про темпераменти - І.П.Павлов; про особливості молодшого шкільного віку О.В.Петровський, Г.С. Костюк, Л.С.Гуревич, М.В. Гамезо, Г.О. Люблінська, М.В. Матюхіна; про особливості формування особистості в дитячому віці - Л.І.Божович, а також про навчальну діяльність - Г.О. Люблінська, Л.І. Божович та ін.

Дослідження проводилось на базі загальноосвітньої школи № 5м.Слов'янська Донецької області.

Для сучасного економічно розвинутого суспільства характерним є те, що фактично всяка трудова діяльність по змісту й формі організації об'єктивно стає усе більш спільною. Б.Ф.Ломов писав про те, що "індивідуальна діяльність не існує сама по собі, а «вплетена» в діяльність суспільства" і що "будь-яка індивідуальна діяльність є складовою частиною діяльності спільної" [3].

Спільна діяльність може здійснюватися в умовах різної інтенсивності зв'язків людей один з одним. У зв'язку з цим у психології виділено кілька рівнів взаємозв'язку й взаємозалежності учасників спільної діяльності (за М.М.Обозовим [4]):

1. Ізольованість (фізична й соціальна). Ця форма рідко зустрічається в організації діяльності людини. Відсутність взаємозв'язку звичайно, носить відносний характер.

2. Передбачуваний взаємозв'язок. Відомо, що не тільки реальна взаємодія й спілкування між людьми змінюють їх ставлення один до одного, але й останнє може відбуватися в результаті передбачуваної взаємодії, передбачуваного спілкування, тобто при чеканні взаємодії людина оцінює інших людей у залежності від передбачуваної ситуації.

3. Взаємозв'язок по типу "мовчазної присутності" інших людей при виконанні людиною будь-якої індивідуальної діяльності й поведінка людини під впливом пасивної присутності інших людей. Очевидно, "мовчазна присутність" виступає найбільш елементарною формою спільності при виконанні діяльності.

4. Взаємозв'язок по типу "вплив і взаємовплив", який здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів впливу, наприклад, через думки й оцінки учасників спільної діяльності. У залежності від цих думок і оцінок змінюється сприйняття цими учасниками один одного, їхнє ставлення й поведінка, а також і характеристики їх діяльності.

5. Активна чи дієва, взаємозв'язаність людей через засоби спільних дій. Цей вид взаємозв'язку включає широкий діапазон видів спільної діяльності. Діючий взаємозв'язок може мати різний ступінь прояву, від часткової, чи мінімальної до повної, чи максимальної, коли дії одного учасника стають неможливими без дій інших.

6. Колективний взаємозв'язок являє собою якісно нову сходинку розвитку. Взаємозв'язок цього рівня, по-перше, може містити в собі особливості попередніх рівнів, а, по-друге, характеризується найбільшим збігом особисто-значущого, групового і суспільно ціннісного змісту спільної діяльності. При цьому особистісне й групове в змісті суспільної діяльності підлягає суспільно значущим цілям спільної діяльності.

У психологічних дослідженнях виділяють кілька рівнів сполучення людей:

1. Вищий і найбільш складний рівень сполучення - ціннісно-орієнтаційна єдність, сумісність життєвих цінностей, прагнень, інтересів, переконань людей (чим більш близькі прагнення, переконання, цінності, тим логічніше людям зрозуміти один одного, тим вище сумісність).

2. Узгодженість функціонально-рольових очікувань, уявлень людини про свої ролі і функції у даному союзі (дружній союз, сімейний союз, трудовий союз). Під "роллю" розуміється відносно стійкий шаблон поведінки, вироблений у даному суспільстві для реалізації визначеної соціальної функції на певному місці і при певних обставинах [5].

Колективні відносини між учнями молодших класів складаються, як правило, у трудовій, суспільно-корисній діяльності. У їхніх взаєминах поступово складаються найважливіші риси взаємодопомоги, взаємної відповідальності у виконанні дорученої суспільної справи; уміння підкорятися тому, кому доручено очолити роботу всієї групи; уміння і самому прийняти і виконати обов'язки старшого в групі, строго підкорячись правилу й порядку, установленому для всіх [2].

Характерна риса взаємин молодших школярів полягає в тому, що їхня дружба заснована, як правило, на спільності зовнішніх життєвих обставин і випадкових інтересів (діти сидять за однією партою, живуть в одному будинку, цікавляться пригодницькою літературою і т.п.). Свідомість молодших школярів ще не досягає того рівня, щоб думка однолітків була б критерієм справжньої оцінки самого себе. Звичайно, діти 9-11 років із великим інтересом відносяться до оцінки, що дають їм однокласники за спритність, кмітливість, сміливість, і гостро переживають, якщо ця оцінка розходиться з бажаною. Але такі переживання короточасні і, головне те, що їх легко змінити оцінкою з боку дорослих чи вчителя. Думка останнього є для молодших школярів найбільш суттєвою і безапеляційною. У дітей цього віку також досить часто виникають відносини на основі симпатії. Вони відрізняються мінливістю. Як правило, значна більшість хлопчиків симпатизують хлопчикам, а дівчатка - дівчаткам. Виявляються вони в посмішках, ласкавих поглядах, взаємодопомозі, дружбі [1].

Таким чином, у молодшому шкільному віці складаються своєрідні міжособистісні відносини між дітьми, на розвиток яких суттєво впливають різні фактори (спільні інтереси, заняття, однаковий статус, однакові успіхи у навчанні, симпатія тощо), і саме ці відносини, з одного боку, можуть впливати на підвищення ефективності навчальної діяльності, а з другого боку, саме на ці відносини має впливати вчитель з метою їх розширення та гуманізації.

Результати дослідження показують, що діти, що складають пари з високою ефективністю взаємодії, володіють у більшості випадків високою активністю, а пари з середнім рівнем ефективності, володіють у більшості випадків середнім рівнем активності.

У парах з низькою ефективністю взаємодії у більшості дітей активність виявилася низькою, але в ряді випадків - дуже низькою. Однак у цій групі є діти із середньою активністю, але, виконуючи спільну роботу з дитиною низької активності, така пара не дає гарних результатів.

З даних дослідження стає видно, що висока ефективність взаємодії спостерігається у тих пар, що складаються з дітей з високим і середнім рівнем темпу психічної діяльності. Причому, існує деяка закономірність серед цих пар: один із партнерів пари повинен мати високий рівень темпу психічної діяльності. У пар дітей із низькою ефективністю взаємодії - високий рівень темпу психічної діяльності не спостерігається. Тут виявляється інша закономірність: пари з середнім і низьким рівнем темпу психічної діяльності, і пари, де обидві дитини мають середній рівень, не показують ефективної взаємодії у процесі спільної діяльності.

Дані дослідження показали, що пари, в яких обидві дитини мають однаковий тип спрямованості особистості (екстравертованість або інтровертованість) показали високий рівень ефективності взаємодії. У парах, що характеризуються низькою ефективністю, діти мають різні типи спрямованості особистості. Тому можна сказати, що збіг типів напрямів особистості молодших школярів значно впливає на ефективність їхньої взаємодії у процесі спільної діяльності.

Однак, крім властивостей темпераменту, вплив на спільну діяльність можуть виконати і міжособистісні стосунки, що складаються між партнерами. Для дослідження цього впливу нами була використана методика дослідження симпатії-антипатії дітей. Отримані дані дозволили виділити такий фактор ефективності взаємодії молодших школярів у процесі спільної діяльності, як симпатія - антипатія. З отриманих результатів видно, що в парах із високою ефективністю взаємодії, діти відчувають один до одного взаємну симпатію. У парах з низькою ефективністю навпаки, присутня або взаємна антипатія, або одностороння симпатія й одностороння антипатія, що веде до поганих результатів.

Для вивчення впливу навчальної успішності на спільну діяльність молодших школярів ми використовували методику визначення рівня навчальної успішності, результати якої дали можливість аналізу впливу навчальної успішності як фактора ефективної взаємодії дітей на їхню спільну діяльність.

З отриманих результатів видно, що в обох групах пар мають діти з високим, середнім і низьким рівнем навчальної успішності. Тому чітку залежність тут виділити важко. Однак у групі з високою ефективністю взаємодії більше дітей з високим рівнем навчальної успішності. Ми можемо говорити про це, однак, лише як про тенденцію, а не про закономірність. У зв'язку з цим можна сказати, що вплив навчальної успішності (інтелектуального розвитку) на спільну діяльність дітей потребує подальшого вивчення.

Таким чином, досліджуючи вплив властивостей темпераменту, міжособистісних відносин і навчальної успішності, ми з'ясували, що на ефективність взаємодії молодших школярів у процесі спільної діяльності в парах, впливають такі фактори, як активність, темп психічної діяльності, а також збіг типу спрямованості особистості (екстраверсія - інтроверсія) і взаємна симпатія. Від цих факторів залежить наскільки успішно й результативно буде протікати взаємодія дітей у парі.

У зв'язку з цим можна зробити висновок, що правильна організація навчальної діяльності має великий вплив не тільки на засвоєння знань, умінь і навичок, але і на розвиток особистості дитини, а правильний підбір дітей, які згодом будуть вступати в спільну діяльність, особливо важливий і необхідний.

Суб'єктами процесу навчання є вчитель і кожен окремих учень, або - вчитель і клас у цілому. У той же час традиційним для молодшого шкільного віку є розсаджування дітей по двоє.

Таким чином, пари дітей, що сидять за однією партою, складають діади, тобто мінімально малі об'єднання учнів, що мають вплив на процес навчання вже самим фактом свого існування. Крім того, процес спілкування та взаємодії людей у стійких парах, особливо при включенні їх у спільну діяльність, має певні особливості і закономірності.

На основі отриманих під час дослідження даних можна рекомендувати вчителям використовувати можливості правильно організованої спільної діяльності не тільки для підвищення її результатів, але й для поліпшення взаємин у класному колективі.

Дослідження показало, що факторами підбору дітей у пари можуть бути деякі властивості темпераменту: активність і темп психічної діяльності. Вони значно впливають на ефективність взаємодії дітей у процесі спільної діяльності. Особливо важливим це є для таких уроків, як трудове навчання, малювання та інші, що створюють сприятливі умови для парної взаємодії. Названі фактори впливають і на успішність дітей у спортивних змаганнях, де беруть участь команди з 2-3 чоловік, також впливають і на виконання дітьми різних доручень. Діти разом виконують доручення швидко і з задоволенням, якщо їх рівень активності й рівень темпу психічної діяльності високі. Можна навіть підбирати дітей у пари, якщо в одній дитині ці два рівні високі, а в іншій - середні, така пара теж показує гарні результати.

Але не рекомендується поєднувати дітей у пари з низьким рівнем активності чи темпом психічної

діяльності. Така пара добре не виконає задану роботу, до того ж діти будуть її виконувати повільно, будуть сваритися, конфліктувати, що не приведе до бажаних результатів.

Було встановлено, що взаємна симпатія, яка переживається як безпосереднє емоційне відображення людини людиною, об'єктивно зумовлена досвідом сумісної діяльності, у ході якої засвоюються та актуалізуються соціально-психологічні еталони, стандарти та стереотипи, які керують міжособистісним вибором суб'єкта, також є важливим чинником, що впливає на ефективність взаємодії дітей у парі в процесі спільної діяльності. Учителям можна порекомендувати те, що підбір дітей у пари, що показують високий рівень взаємодії, необхідно робити по взаємній симпатії цих дітей. У протилежному випадку, як показали наші дослідження, результат взаємодії дітей у парі не буде високим.

Важливо підкреслити, що вірогідність об'єктивного встановлення положення кожного члена групи в підсистемі особистих взаємин, яке здійснює суттєвий вплив на діяльність та формування особистості, дає можливість поставити конкретні педагогічні завдання з оптимізації психологічного клімату діячого колективу та намітити шляхи їх вирішення.

Таким чином, висунуті припущення про те, що на ефективність взаємодії у процесі спільної діяльності молодших школярів впливають такі фактори, як властивості темпераменту, міжособистісні відносини і навчальна успішність, підтвердилися частково.

Подальше вивчення даної проблеми - зв'язування особливостей взаємодії дітей у парах, підібраних на основі встановлених нами закономірностей у процесі навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возрастная и педагогическая психология. Учебн. пособие для студентов пединститутів /Под ред. А.В.Петровского. - М.: Просвещение, 1973.
2. Вікова психологія /Під ред. Г.С.Костюка. - К.: Радянська школа, 1976.
3. Ломов Б.Ф. К проблеме деятельности в психологии /Психол. журнал. - 1981. - т. 2. - № 5.

4. Обозов Н.Н. Модель регуляции совместной деятельности //Соц. психология. - Л.: Наука, 1979.
5. Столяренко Л.Д. Основы психологии. - Ростов-на-Дону: Изд-во Феникс, 1997.

Подано до редакції 18.01.06

РЕЗЮМЕ

В статті представлені результати изучения влияния свойств темперамента (активности, темпа психической деятельности, экстравертированности),

межличностных взаимоотношений (симпатии и антипатии) и учебной успеваемости на эффективность взаимодействия младших школьников в парах.

SUMMARY

The article presents some results of studying the influence of properties of temperament (activity, mental activity rate, extravertivity), interpersonal mutual

relation (sympathy and antipathy) and educational progress on efficiency of interaction of younger schoolchildren in pairs.